

Інтерв'ю з: Ярославом Володимировичем Ліхолетовим

Проект: «МІСТО І ВІЙНА: руйнування, збереження та переосмислення міської культурної спадщини великих міст Південно-Східної України в період російської військової агресії»

Інтерв'юер: Євген Сергійович Рачков

Транскрипція: В. О. Турчан

Вид інтерв'ю: відео

Тривалість: 47:10

Дата проведення інтерв'ю: 04.11.2022 р.

Присутні: Інтерв'юер, респондент

00.00.00

І: Так, доброго дня! Ми продовжуємо цикл відеорозмов у межах проекту «МІСТО І ВІЙНА», що реалізується за підтримки Канадського інституту українських студій Альбертського університету. Я, координатор проекту Євген Рачков, радий вітати сьогодні свого співрозмовника – голову Харківського міського центру захисту історико-культурної спадщини «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури» [Відокремлений підрозділ «Харківський міський центр захисту історико-культурної спадщини громадської організації «Українське товариство охорони пам'яток історії та культури»], наукового співробітника відділу зводу пам'яток та облікової документації Харківського науково-методичного центру охорони...культурної спадщини Ярослава Ліхолєтова. Дякую, що знайшли час для нашого спілкування! Як взагалі Ваші справи? Скажіть, будь ласка.

Р: Доброго дня, пане Євгене! Я дуже вдячний Вам, що Ви...своєю працею надаєте можливість сказати своє слово фахівцям, особливо в такий тяжкий період. Власне, я знаходжуся зараз в Харкові, в принципі, харків'яни мене розуміють і знають що тут відбувається. Є певні складнощі, але, враховуючи те, що було там півроку тому, навіть три місяці, ну, зараз в принципі більш-

менш спокійно, адекватно можна функціонувати та навіть виконувати свої обов'язки, не тільки там професійне, але і соціальні, громадські і т.д. зараз.

00.01.09

І: Я Вам також дуже вдячний за можливість такого нашого спілкування, розумію, що зараз доволі складний час і, навіть з точки зору технічної от нашої розмови, вона зараз можлива, але якщо будуть виникати певні технічні проблеми, я так гадаю, що ми з Вами зможемо продовжити нашу нашу розмову навіть ну через, через, долаючи певні перешкоди. А...почати хотів з того, що ті проблеми, пов'язані з охороною культурної спадщини, які ми маємо сьогодні, ці виклики, вони звичайно постали не двадцять четвертого лютого, вони постали набагато раніше. І, починаючи взагалі от з початком російської військової агресії проти України ми маємо, дійсно, ну доволі складну ситуацію, з одного боку. З іншого боку, ми бачимо пошуки, пошуки віднайти адекватні відповіді на ті загрози, які постали перед охороною, збереженням, популяризацією культурної спадщини в Україні, і...власне, перше моє питання воно все ж таки стосується Вас особисто і Вашої роботи. От, скажіть, будь ласка, а, скільки років Ви вже займаєтеся пам'яткоохоронною діяльністю, і, які свої, своїми досягненнями, якими своїми досягненнями Ви пишаєтеся найбільше в галузі охорони культурної спадщини, чи ці досягнення вони пов'язані, дійсно, з спробами віднайти от ці адекватні відповіді на...запити, на виклики, що постали...після російської військової агресії, чи можливо ще ще до того ?

Р: А...дякую за запитання таке особисте і цікаве. Пам'яткоохоронною діяльністю в цілому я займаюся ще зі студентських років і ця цифра вже сягає близько десяти років...тобто професійно. Стосовно досягнень і в яких то особистих моментів, я можливо, я=я зараз не готовий, і не буду судити про свої досягнення, оскільки ну це як мінімум непрофесійно і неетично по відношенню до інших фахівців. Я лиш можу говорити про свій вклад у вирішення тих чи

інших задач. Тобто, продовжуючи ось цю саме думку, я хочу сказати, що наголосити на тому, що просто пам'яткоохоронна діяльність, чи пам'яткознавство як наукова течія – це передусім командна робота, де фахівці групою, колективом ставлять певні задачі і отримують потрібний результат. Тобто, на практиці це може бути і обстеження об'єктів і, підготовка якоїсь документації і, полювання на «чорних» археологів, тобто все, що стосується даного, конкретного об'єкта, або групи комплексу об'єктів. До прикладу можу привести от колективну роботу наукову «Звід пам'яток історії та культури України», от я її на камеру покажу, це один з енциклопедичних видання. Воно запущено було...завдяки Департаменту культури і туризму і, Центру культури, Центру охорони культурної спадщини ще в дві тисячі вісімнадцятому році, зараз чотири книги видано, от я в даному виданні виступаю як один з авторів, бо це колективне видання, як один з упорядників і як науковий редактор. Тобто, я цілком адекватно можу говорити про свій вклад, але це не моє особисте досягнення бо, хтось один таку б роботу ну просто не потягнув ФІЗИЧНО, фізично не потягнув, комунікаційно, інформаційно, тобто, це робота. Власне, стосовно досягнень і...моїх особистих і вкладів там в щось...можна ще привести до прикладу от в [20]19-му році активно ми полювали на «чорних» археологів, там особливо це колишній міський район, зараз укрупнений Чугуївський район...тобто, я б сам не вибіг на поле і не полював би на тих «чорних» археологів, не ганявся за ними з лопатою, тобто це все командна робота і фахівців, і музейників і правоохоронних органів в тому числі, тобто...я, я=я думаю, що та=такою відповіддю я обмежусь на сьогоднішній момент.

00.05.24

І: А, скажіть, будь ласка, ну от Ви згадали про археологію, і я знаю, що Ви є дійсним членом Спільки археологів України, і крім того, Ви зараз є здобувачем наукового ступеня доктора філософії кафедри Українознавства, культурології та історії Харківського політехнічного

інституту, яким чином от змінилася Ваша професійна діяльність з початком широкомасштабної російської військової агресії проти України вже після двадцять четвертого лютого цього року і, власне, як, на Вашу думку, чи постали можливо нові виклики перед системою охорони захисту культурної спадщини після двадцять четвертого лютого, чи все ж таки ми маємо з Вами справу з тими ж викликами, які вже існують протягом восьми років, які розпочалися ще з часів анексії Криму, і війни в Донбасі, Донецькій, Луганській областях, а=а, якщо можна, от розкажіть про це...

Р: Варто сказати, мабуть у всіх людей, які так чи інакше працюють в нашій сфері під час, пі=після після широкомасштабного російського вторгнення в Україну змінилась професійна діяльність. Особисто в мене протягом кількох тижнів, можливо там навіть місяць-півтора вона дорівнювала нулю. Скільки сидючи...не буду територіально називати де, в підвалах, в коридорах, не маючи змоги, як кажуть, просто підзарядити мобільний телефон і прочитати новини, виконувати якісь свої обов'язки немає можливим. Але як фахівець я розумів...під час уведення дій воєнного стану робота в сфері охорони культурної спадщини вона передусім обмежуватиметься комунікацією між...органами правоохоронними органами, в тому числі, і фіксацією руйнувань, чи пошкоджень, оскільки в даний час руйнування об'єктів культурної спадщини є воєнним злочином, тобто за це є кримінальна відповідальність, фіксацією займаються передусім правоохоронні органи, зокрема СБУ і прокуратура. Тому, в принципі, в даному аспекті на початку війни я був спокійний в тому сенсі, що я чогось можу не встигнути зробити, або там десь менше буде вклад моїх сил в якусь, в організацію якихось завдань, або результатів. В тому числі для...органів охорони культурної спадщини там комунальних закладів, чи громадських організацій, окрім центральних органів влади, існують певні обмеження, наприклад, на фіксацію, або зйомку в період дії правового режиму воєнного стану і зараз просто спокійніше і легше фізично запросити матеріали в тієї ж прокуратури, або СБУ. Вони це спокійно надають, наприклад, офіційним установам це немає, взагалі немає проблем. А...тобто

матеріали і фотографії, і, власне, вже безпосередньо фахівці вже роблять свої дії направлені на...організацію там докуме=документної діяльності, там листування і так далі, і тому подібне. На сьогоднішній день я хочу хоту згадати, оскільки я не знаю, далі згадаю, згадаю чи ні, зараз при Міністерстві культури та інформаційної політики існує така установа державна – Український державний інститут культурної спадщини – це мабуть на сьогоднішній день вони найперші прийняли виклик серед нас фахівців, це Київ, місто Київ, і вони...їздять по всій Україні і фіксують, ну, з дозволу правоохоронних органів, але вони особисто займаються фіксацією руйнувань і, пошкодженнями об'єктів культурної спадщини. Стосовно...підходячи до себе, і до...мого відокремленого підрозділу товариства, то професійна діяльність на сьогоднішній день вона заключається в накопиченні матеріалів, в комунікації з фахівцями, установами, в тому числі і з наукової точки зору, оскільки в нашій сфері проводяться там і конференції, там різні вебінари і таке інше...і... пошук деяких, пошук у вирішенні деяких задач, оскільки, я їх зараз не можу афішувати, але вони стосуються безпосередньо Харківщини, просто на широкий загал я цього не маю права, ніхто мене ще не уповноважував це розповідати. А...стосовно викликів, то як Ви правильно зауважили, після...анексії Криму, після вторгнення військового російського контингенту на території Донецької, Луганської областей, та ще й в [20]14-му році для сьогоднішнього Міністерства культури і працівників нашої сфери з вищезгаданих територій постала задача зберегти те, що потрапляє от в окупацію. Тоді, військові дії, все ж таки ризикну сказати, вони були менш активні, аніж зараз, ми це розуміємо ну адекватно...а, і в інших областях, ну, наприклад, Харківська область, Дніпропетровська, Запорізька і так далі, це було на рівні: а війна десь там, а ми тут. Тобто готовності не було і в [20]14-й рік, готовності не було, ішли розмови, все було на рівні розмов, але я це знову те, що я особисто чув, я не буду називати прізвищ, установи, але так воно було. Напередодні 24.02 теж готовності не було, тому що залишалася частина людей, яка не вірила в те, що можуть бути взагалі така жорстока війна, ну мали

об'єктивні причини, але за наслідки не багато людей думало, але війна до двадцять четвертого лютого вона йшла вісім років, це також Ви правильно зауважили, я чув випадки, звичайно, до двадцять четвертого лютого, коли почало нагнітатися, коли ці всі війська підходили до наших кордонів були окремі музейні установи, які якщо не вивезли, то встигли сховати свої експонати, там виставки, плакати, ну те, ті цінності, які перш за все варто сховати. А...в Харкові...я чув стосовно уже знищеної будівлі...Музею національного Сковороди [*Національний літературно-меморіальний музей Г. С. Сковороди*], там теж, слава Богу, вони саме це публічно коментували, тому це не тайна, тобто, частина експозиції була...евакуйована і, слава Богу, ну, зберегли, там цінні предмети збереглись. А...стосовно...нерухомих об'єктів, ну тут так не діє, тому що на сьогоднішній день головний виклик полягає в тому, щоб перш за все зберегти...життя людей і життя фахівців, які надалі вже після...перемоги, після завершення дії воєнного стану, після стабілізаційних дій на деокупованих територіях почнуть професійно провадити діяльність, тобто, це жодна пам'ятка, жоден об'єкт культурної спадщини не замінить людського життя не просто фахівцям, а просто людського життя. А, до двадцять четвертого лютого, от Ви згадали там про проблеми, до двадцять четвертого лютого ми жили у стані війни, але це більш спокійний був час, а, і в даному аспекті можна говорити багато, годинами, днями, там про інституційні проблеми, про нормативно-правові прогалини там, про підготовку фахівців з музеєзнавства, пам'яткознавства, про недоліки, про неузгодження там різні, тобто про проблеми централі і вертикалі влади, але, зараз, коли знищується культурна спадщина в цілому, не тільки...нерухома, музейні архівні експонати вивозяться, то проблема перш за все, вигнати всю ту орду російську, яка окупувала наші території і максимально зберегти життя людей. А вже коли ми підходимо до нерухомих пам'яток, перш за все, коли все стабілізується і буде можливість для фахівців...певним чином, я не говорю на сто відсотків, але певним чином провадити свою професійну діяльність, то вже безпосередньо ми маємо провести моніторинг, ми маємо найбільш повно зрозуміти і доповнити

той перелік пошкоджених пам'яток, або знищених об'єктів, який ми маємо на сьогоднішній день.

00.13.51

І: Останнім часом я став помічати, що в засобах масової інформації почали доволі активно писати про культурну спадщину України, причому різноманітну: і матеріальну, і нематеріальну, Ви згадали, рухому, нерухому... і, і що стосується, звичайно, археології, музейних колекцій. А, вот, власне, як Ви можете пояснити такий спалах такого інтересу, такий інтерес...це лише тому, що культурна спадщина стала частиною ідеологічної боротьби з агресором, чи можна казати про формування все ж таки нового ставлення українців до власної культури, власного минулого, і відповідно власної культурної спадщини?

Р: Непросте питання на сьогоднішній день...але, за моїми особистими спостереженнями, я спілкуюся з багатьма людьми: як з фахівцями, так і з пересічними громадянами, в умовах війни, зараз в умовах великої, жорстокої війни, я, не можу говорити про посилення інтересу, наприклад, до культурної спадщини не в цілому, хай буде це нерухома культурна спадщина. А, я більше чим впевнений в тому, що пересічні громадяни з найбільш постраждалих...територій, з деокупованих територій, в них на порядку денному інші питання, ну, насправді. Я сам цю школу трошки пройшов, тому я розумію про що я говорю. А, менш постраждалі території, або так називаємі тиліві території, західні області, вони теж, вони задіяні якби зараз є пункти допомоги прийому тим же внутрішньо переселеним особам. А, те, що з'являється маса публікацій на цю тему в засобах масової інформації, на мою думку, от на мою особисту думку, це, перш за все, робота журналістів, яка має полягати в тому..., щоб фіксувати військові злочини і доносити до міжнародного суспільства, яке взяло зобов'язання нам допомагати, що тут насправді відбувається. Тому, в цілому, от з моєї суб'єктивної точки зору, цікавість вона не стала нижчою в цілому, вона залишилася на рівні довоєнному, але вона зосереджується в колах

більш зараз, вона зосереджується в колах професіоналів і дотичних людей, які мають до цього, хоча б, цікавість. А, ще можу сказати за власними такими спостереженнями мінімальними там в деяких областях культурна спадщина, от будь то музеї, будь то...такі якісь споруди релігійного типу, неважливо, вони почали виконувати психологічну функцію, оскільки коли переселенці приїжджають до більш спокійних регіонів, вони ходять на екскурсії, просто гуляють історичними центрами, це їх трохи заспокоює, відволікає від пережитих жахів насправді. Це теж не є масштабним якимсь...сигналом, але з часом, я вважаю, я для себе вже бачу, можливо бути пош=поширений новий напрям або в науці, або в якихось інших сферах досліджень, який буде існувати в рамках психологічних реабілітацій, де культурна спадщина буде відігравати роль у якраз у стабілізації кожного окремого постраждалого громадянина, тобто [І: Угу] от власне це моя думка.

00.17.21

І: А, на Вашу думку, чи змінилася після двадцять четвертого лютого стратегія роботи державних інституцій з культурною спадщиною і, якщо так, то що саме зазнало змін? І=і як Ви вважаєте, от Ви згадали про засоби масової інформації як певних ну таких неначе акторів, так, які формують напевно стратегію, певний погляд на культуру спадщину, от на Вашу думку, хто ще має формувати цю стратегію? Чи це мають бути, і в якій мірі це має бути, центральна влада, місцева влада, місцева громада, громадське об'єднання, активісти, чи всі разом вони мають впливати на процес охорони і формування такої стратегії охорони культурної спадщини в Україні?

Р: ...На сьогоднішній день стратегія ма=можливо і напрями роботи багатьох організацій змінилися. І організацій, і фахівців окремих...скільки ми маємо до=досить широку, широкий загальний людей, які є професіоналами в тих, чи інших моментах, які об'єднуються для того, щоб зберігати нашу культурну спадщину, але...стосовно організацій...комунальних там, державних, тут все просто, зараз

війна і існують деякі обмеження в функціональних особливостях. Я зараз не буду розширювати це питання, ну, хто знає, той зрозуміє, зараз все узгоджується з військовим керівництвом і правоохоронними органами. В кожному регіоні ситуація своя. От візьмемо знову повернемося до...досвіду музейників, якщо фронтові мають за можливості зберегти, або вивезти, або хоча б надійно сховати предмети...а, своїх фондів, колекцій, то тилові міста ну, ну так звані тилові міста, Західна, наприклад, Україна, вони обмежуються закриттям експозицій, рідше складанням якихось окремих предметів у ящики просто. Коли ми говоримо про нерухомі об'єкти культурної спадщини, тут так не діє, оскільки в нас, як у фахівців, які розуміють всю складність відновлення, складність реставраційних, або якихось інших дій стосовно пошкоджених об'єктів культурної спадщини, власне, надія тільки на Збройні сили та сили протиповітряної оборони, оскільки руками ракету не схопиш, ми це розуміємо. І нікуди не сховаєш архітектурну споруду, чи не збережеш курган, чи не некрополь, тобто треба, для себе як для фахівця, я розумію, що треба бути готовим до наслідків, доки відбуваються воєнні дії, доки виганяється той ворог, доки про=проходить деокупація наших територій, треба просто підготуватися до=до наслідків. На сьогоднішній день все що ціле і неушко=неушкоджене, це не стосується інституцій, тобто все це взагалі завдяки військовим. А стосовно повернення, реорганізації, функціональних змін все відбудеться після перемоги, оскільки для того, щоби розуміти стратегію роботи тепер вже поствоєнної держави, яка пережила всі ті жахи, то це все має відбуватися в інших умовах. Зараз, тобто, приймаються виклики на сьогоднішній день, тобто, ми щось втратили, ми зафіксували, ми щось пошкодили, ми зафіксували, але ніхто не заважає там, наприклад...скласти якийсь пакет документів для майбутнього там відновлення якогось стану конкретного об'єкту, тобто це все, це все функціонується, це все діє, але тим не менш, доки в нас керівництво на рівні держави воно військово-політичне, тобто ми зараз про якісь інституційні, або громадські стратегії ми не можемо говорити. Стосовно того, хто має визначати стратегію роботи з культурною спадщиною, як Ви згадали,

центральна влада, місцева...грумада, громадська організація, активісти, тут в мене теж є своя думка. Я вважаю, що можливо=можливо, коли всі разом сідають за один великий стіл, за умови розписаних алгоритмів, але це не має бути анархією. Тому що, центральна влада вона не може бути абсолютом у визначенні взагалі будь-яких стратегій, оскільки...до того, коли центральна влада=влада приймає якісь рішення, до цього вона збирає купу якихось пропозицій по областях, регіонам, громадам і тоді вже робить висновки. Тому, я й говорю, що абсолютном центральна влада не може бути. Загальні рекомендації вони можуть для всіх, але на місцевих рівнях це...кожна=кожен, кожен регіон має, повинен мати можливість це, скажемо так, ці рекомендації корегувати в залежності від специфіки і культурної, і...територіальної і так далі, і тому подібне. Тобто, хоча, що стосується нормативно-правової сторони, є профільний закон, от в нерухомій культурній спадщині, це Закон «Про охорону культурної спадщини», а, є, його треба дотримуватися і дотичні нормативні акти, їх треба дотримуватися. Інша справа в тому, що вони не досконалі, але знову ж, це питання ми зараз не піднімаємо в даних умовах. Тут ніхто не забороняє вносити пропозиції до змін на розгляд і в центральні органи влади, і в місцеві, питання у співпраці, абсолютне питання у співпраці. Щодо громадських організацій, я проведу приклад, Українське товариство охорони пам'яток...а, в законах «Про охорону культурної спадщини» і «Про охорону археологічної спадщини», чітко прописано, що...громадська організація Українське товариство охорони пам'яток історії та культури, вона допомагає...органам центральної влади і місцевого самоврядування... з моніторингом і з збереженням, ну, взагалі зі збереженням об'єктів культурної спадщини, але в свою чергу, вищезазначені органи мають сприяти саме цьому громадському об'єднанню у вирішенні питань, які стосуються охорони культурної спадщини. Тобто, є профільні організації, але ніхто не забороняє створювати професійні об'єднання і надалі. Просто УТОШК як найстаріша пам'яткоохоронна організація в Україні, яка от з [19]66-го року вона існує, ми не будемо брати там якісь ідеологічні нюанси, але вона існує, вона не

припиняла своє існування, зараз приймає нові виклики і доволі інтенсивно виконує свої задачі. Стосовно індивідуальних активістів, я так це назву, або, ну хай це буде група активістів, я тут скептично відношуся, оскільки активістів я поділяю на дві категорії людей: це люди, які супроводжують свої думки...власними смаками, поглядами, які не мають нічого, я там щось, від когось буду потребувати...і абсолютно. А...інші – їх одиниці. Вони намагаються з правової, чи наукової точки зору обґрунтувати свою позицію відносно якихось окремих речей, об'єктів і так далі, але таких випадків зовсім небагато і це все обмежується, скажемо так, регіональним рівнем, і далі воно нікуди не йде, тобто ми приходимо до того, що абсолютно нормальна ситуація, коли взаємодіють усі з усіма, але це має бути умова регламентів, алгоритмів, рекомендацій, і виконання певних дій з точки зору законодавства, і знову зазначу, що навіть за умови, що наше законодавство не є абсолютном, і не є досконалістю, ніхто не забороняє вносити пропозицію щоби вдосконалити те саме законодавство, от і все.

00.25.10

І: Останнім часом багато розмов також в засобах масової інформації про деколонізацію культурної спадщини під якою от зараз розуміють зазвичай...дерусифікацію, або де радянізацію, і, на Вашу думку, що слід робити з радянською та російською культурною спадщиною в Україні, в українських, зокрема містах і селах, вочевидь щось треба робити, тому що є...певний і суспільний запит, і політичний запит, і тут, звичайно, виникає питання щодо вибору вже згаданих стратегій – знищувати, музеєфікувати, зберігати, на Вашу думку, якими можуть бути тут шляхи вирішення...от зазначеної проблеми?

Р: Я дякую за це питання, я...чекав цього питання, воно «колюче» для фахівців, для громадян в цілому, а...ми упустимо зараз, так, моменти, які стосуються вже пошкоджених і вже знищених об'єктів, але, по-перше, навіть в даний тяжкий час, складний час, ми маємо залишатися демократизованим суспільством,

цивілізованим, перш за все, і викидати будь-які думки про вияви незаконності стосовно вже наявної культурної спадщини, подобається вона нам, чи не подобається, тобто ми маємо показувати приклад. На сьогоднішній день, а, Міністерством культури та інформаційної політики розроблені рекомендації, алгоритм, що робити з такими об'єктами культурної спадщини, скажемо так...не дуже потрібними, але, або потрібними десь там. Рекомендації експертної ради Мінкульту щодо окремих категорій пам'ятників і монументів, пов'язаних з російською, радянською та імперською історією, воно так називається. Воно спирається, перш за все, на пакет законів «Про декомунізацію» і рекомендації інституту нац. пам'яті [*Український інститут національної пам'яті*], але це там [20]18-й, по-моєму, чи [20]17-й рік. З цими рекомендаціями можна вільно ознайомитись на сайті Мінкульту, вони є для всіх: і для фахівців, і для пересічних громадян, але знову ж таки, є рекомендації, є законодавство, тобто ми маємо не забувати. На сьогоднішній день за, існує вищезгаданий профільний закон «Про охорону культурної спадщини», в якому є 22-га стаття, і там чітко написано, що пам'ятки, їхні частини, пов'язане рухоме, або нерухоме майно забороняється зносити, змінювати, переміщувати на інші міста. Хоча, згідно ж 5-ї статті того ж закону, до повноважень центрального органу влади, який впроваджує політику з охорони культурної спадщини, яким є Мінкульт...а, є...зобов'язання подавати Кабміну пропозиції щодо перенесення пам'яток національного значення, або приймати рішення стосовно об'єктів місцевого значення, тобто тут є певні неузгодження, але вони ну зовсім, зовсім, зовсім невеликі. Я приведу приклад. От зараз, у багатьох харків'ян, або в багатьох колах харків'ян, існує питання стосовно того, що робити з пам'ятником Пушкіна? А...в Державному реєстрі нерухомих пам'яток він стоїть як пам'ятка національного значення. Щоб його прибрати певно є відповідний алгоритм. В даному випадку, щоб за рекомендаціями вищезазначеними Мінкульту, щоб його перенести, власник об'єкта повинен подати певний пакет документів до того ж Мінкульту, а Мінкульт рекомендує Кабміну, а Кабмін надає останнє слово, ну це тобто вся

вертикаль, це дуже великий проміжок часу і, це не факт кінцевого вирішення, і не факт, що результат буде той, який закладений з самого початку. Власником на сьогоднішній день є міська рада, саме цього пам'ятника, не обласна державна адміністрація, і питання про його перенесення згідно чинного законодавства, воно на сьогоднішній день залишається відкритим. Тобто ... для того, щоб устаткувати всі питання, які стосуються пам'яток, які віднесені до категорій...русифікації, радянзації, там імперських періодів, треба, по-перше, унормувати, по-друге, спростити оту схему коротку оту, що я назвав, а...тому що те, що стосується маркерів російсько-радянської імперської пропаганди, ми їх зможемо цілком законно змінювати, зміщувати, там переміщати, умовно, якщо пам'ятка присвячена події, чи особі і, є перелік осіб і подій, тобто відповідно до знову перелік нормативних актів, дозволяється переміщення на таку то територію, такий то музей, чи передати на постійне зберігання в якусь там наукову, чи освітню установу, але, все, на широкому загальному в міському просторі цього немає. Тобто все, але це все має бути на законному рівні, тобто не потрібно, це цілком не складно зробити, і перевертати з ніг на голову наше діюче чинне законодавство абсолютно не треба. Це стосується лише одиничних норм, і все. Вже інше питання до того, що є люди, яким подобається це, і яким не подобається, але...абсолютно, повертаючись до перших питань, якщо ми цивілізоване і демократизоване суспільство, ми максимально збираємо думку всіх людей, які в цьому, які в цьому зацікавлені, власне, і тоді вже робимо якісь певні висновки. Але враховуючи війну, враховуючи ту жорстокість, яка в нас відбувається, треба бути дещо=дещо жорсткішим, можливо агресивнішим в деяких моментах, але все має зараз, все має бути в рамках правового поля.

00.31.13

І: А, так, я розумію, що є чинне законодавство, відповідно варто рухатися навіть в такому напрямку – напрямку трансформації, але з урахуванням чинного законодавства, і з урахуванням загальних певних норм і принципів, так, здається, які є не лише в нашій країні, а у практиці

демократичних країн, і от скажіть, на Вашу думку, який міжнародний досвід може бути корисним для України на цьому шляху, можливо це країни Центральної Європи, або країни, скажімо, Балтії, я маю на увазі Латвію, Литву, Естонію...а, мені здається, що кожна країна має свій унікальний досвід, але все ж таки, чи має Україна дивитися у напрямку такого міжнародного досвіду, можливо Україна вже враховує цей досвід, але мені здається, що, от поки деякі ініціативи, навіть вже згадані Вами рекомендації експертної ради Міністерства культури інформаційної політики, вони...нагадують таке поки...ну такий, знаєте, поступ у напрямку пошуку відповідей на питання, не зовсім зрозуміло, який досвід вони враховують, а=а який – ні, і не зрозуміло чому, скажімо, так відбувається?

Р: Вставлю невелику ремарочку, Ви ж розумієте, що кожна рекомендація, кожна рекомендація, вона складається з думок групи фахівців...а, як показує практика, в Україні, і нехай мене можливо хтось буде бити ногами в лапках, але в нас дуже часто експертні ради складаються не завжди з фахівців, але з чиновників і людей-управлінців, скажемо так. Я не говорю конкретно за експертну раду Міністерства культури, якраз там фахівців вистачає. Справа в тому, в яких напрямках ці фахівці, а напрямів пам'яткоохоронної діяльності купа, і ми ж розуміємо, що всіх фахівців прослухати і врахувати їх думку неможливо. А, стосовно міжнародного досвіду. Перш за все, ми маємо розуміти, що...в Україні на регіональних рівнях існує декілька прикладів музейних установ, які висвітлюють тоталітарні режими, ну до прикладу, тоталітарні режими. Це перш за все, Львівський музей «Територія терору» – муніципальна інституція, в якій є завдання от інституційно досліджувати, осмислювати і презентувати трагічні сторінки історії середини ХХ ст., от, але, але, ну є цікавість вони все позиціонують з точки зору сучасності. А, в нас є, надіюсь буде після деокупації, хоча до початку війни широкомасштабного вторгнення, в Херсоні існував Музей тоталітаризму, можливо мало хто про нього знає, може просто не цікавився, або просто не було там своїх

інформаційних ресурсів великих, тобто сайтів нічого такого, тобто все на рівні...досить регіональному, але, тим не менш, він є, і я надіюсь він є до сих пір. А, я Вам більше скажу, будь-який історичний музей, який незалежно від форми власності має...а, там предмети, експозиції, пов'язані з імперією, радянщиною, питання в тому, як ці експозиції називаються, які екскурсійні кейси для роботи з відвідувачами передбачені, та чи потрібно змінювати концепт моделі експозиційного простору. Тобто в принципі будь-який практичний музей має все це. А ці музеї вони на сьогоднішній день, історичні, ті, які я згадав, вони мають вже ставати платформою для початку нової культурної інтерпретації саме цих періодів, і, а більше я не бачу, поки що. Це культурна інституція, це музей, це місце пам'яті, вони є платформою. Інша справа, це все починається, а коли це все вже прийме масштабний характер, ну, ми подивимось. Я зараз не можу про це говорити. Стосовно міжнародного досвіду, Ви правильно зауважили, я свою думку вискажу, особисто мені подобається Музей окупації в Латвії, це дуже гарний досвід для України в принципі. Там досить чітко і досить ясно експозиція поділена на три частини: це перший рік радянської окупації, сороковий-сорок перший роки; це окупація нацистами, сорок перший-сорок четвертий, а, і спеціальний там є підрозділ стосовно Голокосту на території Латвії; і радянська, і повоєнна радянська окупація це сорок чотири-дев'яносто один. Тобто, там все чітко, все інтерпретовано, все. Там тридцять тисяч експонатів, інші матеріальні свідчення, переважно, свідчення людей, які все пережили. Ще є подібний до Латвійського музею музей в Тбілісі. Це музей, присвячений періоду історії існування радянської влади в Грузії, тобто, але це той музей, який офіційно на державному рівні був засуджений росією і білорусією, але тим не менш, він існує, і він на сьогоднішній день цілком виконує свої інформаційно-просвітницькі функції. А щодо нерухомих об'єктів культурної спадщини, ми маємо розуміти, що пропаганда в нас переважно акцентується на культурних об'єктах, і на меморіальних дошках, які є складовою якоїсь архітектурної споруди, чи комплексу, тобто, ми берем до уваги Польщу, там в дев'яностих

роках, коли демонтували пам'ятки, пам'ятники більшовицьким діячам, країни Балтії, які перевозили до скансенів, там чи окремих відведених територіях, пам'ятники Леніну, Дзержинському і так далі, і тому подібне, але зараз, коли от ми знаходимося в умовах війни...і ми боремося з державою, і з армією, яка в рази більша, чим наша, то...стосовно Європи, я бачу зараз на сьогоднішній день, цей рух знову активізувався, оскільки Європа не повністю очистилася від тих всіх маркерів. Але на сьогоднішній день у зв'язку з війною проти України, яка виступає щитом Європи, моя думка, а, то в Європі почали відбуватися більш радикальні процеси, і не завжди вони виконують законодавчу функцію, хоча теж, з іншого боку, я розумію, що з людської точки зору все це виправдано, враховуючи ту жорстокість, яка відбуваються в нашій країні.

00.37.39

І: А чи погоджуєтеся Ви з тим, що російська військова агресія спровокувала в Україні певний поворот у розумінні та ставленні до культурної спадщини?

Р: Ой, культурний поворот...дуже непросте поняття, для мене, особисто для мене воно має безліч інтерпретацій, я думаю, в кожного фахівця якоїсь гуманітарної галузі...є своє відношення до цього поняття. Все ж, стосовно культурного повороту я, в цілому, не погоджуюся, що відбувся культурний поворот, я поясню чому. Частина нашого суспільства цілком адекватно і прагматично знало і знає своїх героїв, свої події і працювала над викоріненням отого всього: русифікації, там радянзації, всього іншого ще до початку російсько-української війни. Тобто, не ці двадцять чотири ноль два, а ще й 14-го року, інша частина населення...менша, але тим не менш, нічого не хотіла чути. Втім, зараз ця ж частина населення після, в=в нинішній час, і вже після перемоги, вона буде знаходитися в культурному пошуку, тому що цим людям важко пояснити чому, наприклад, вулиця Пушкінська, або неважливо, якогось діяча, який пов'язаний з вищезгаданим, не може називатися вулицею Ліни Костенко, чи вулицею там Алли Горської, чи Чорновола, чи Світличного, це

має бути процес, бо наслідки радянщини і імперщини в цілому, вони в деяких людей вже на генетичному рівні, тобто а, для подолання цих наслідків має бути покладений курс: а) на інтерпретацію, б) на відповідне висвітлення інформації, тобто, ну лікбез, фактично це лікбез і, частина людей все одно залишиться незадоволеною, будуть говорити, що стосовно пам'яток, будуть говорити, пам'ятники не причому, що їх не треба чіпати, що=що вам зробив той же Пушкін умовно, а втім, я вважаю, що такі дослідження і методики...вони, мають місце бути і цей культурний шлях до культурного повороту, назовемо це так...він буде відбуватися після перемоги і вже після стабілізації ситуації в Україні, але за допомогою таких фахівців як етнологи, культурологи, соціологи, і можливо меншою мірою філософи.

00.40.18

І: Я хочу поговорити з Вами також трохи про місто Харків [Р:Угу], і...я добре знаю, що Ви... основний фокус Ваших досліджень все ж таки спрямовано на Харків, і мені, як харків'янину, ці теми також видаються надзвичайно важливими. Коли ми кажемо про культурну спадщину Харкова, що ми саме маємо на увазі ? У чому специфіка культурної спадщини нашого міста, як Вам здається?

Р: Перш ніж говорити про культурну спадщину або в цілому, або з точки зору пам'яток, або нерухомих об'єктів культурної спадщини, взагалі кожна людина для себе має розуміти що таке культурна спадщина. Тобто це успадковані від попередніх поколінь матеріальні цінності, або духовні надбання, які мають свою або автентичність, або якусь самобутність етнокультурну, не важливо яку. Тобто, місце цієї спадщини регіональне ми зараз починаємо за регіональну спадщину, в контексті державної, або в контексті європейської залежить передусім від ставлення людей а) до історичної пам'яті і б) до збереження національних традицій. Це моя думка, така ремарочка. Тоді ми звернемося до Державного реєстру нерухомих пам'яток по Харківській області, ми зможемо побачити масу..., по-перше, археологічних об'єктів, які переважно відносяться

там до доби бронзи, або Салтово-Маяцької культури, а...історичні чи мистецькі об'єкти – на другому місці, але переважно ви знову там знайдете братські могили, або скульптури й пам'ятники, які так чи інакше будуть пов'язані з радянською, або імперською епохою. Навіть архітектурні об'єкти часто пов'язані з радянщиною і більшовизмом, але..., дякувати Богу, стосовно архітектурних об'єктів, завдяки декомунізаційним процесам, було знайдено деякі шляхи з пошуку нової інформації, або нової інтерпретації, і ми їх не втратили з-під охорони, з-під державної охорони ці об'єкти і вони залишилися, але, наприклад, ну до просто до=до прикладу, якщо ця споруда, або ця будівля, яка числилася в держреєстрі там як сходка якихось там членів КПСС, то зараз там віднайдена інформація і цей будинок числиться як будинок, в якому жив колись якийсь відомий художник, або будинок з якимись там архітектурно-композиційними особливостями. Я за об'єктивних причин я просто не буду називати там окремі адреси і...об'єкти, бо якщо вони не пошкоджені, я не хочу, щоб це там слугувало...Ви розумієте. Я, наприклад, абсолютно абсолютний противник зберігати, не зберігати, ТРИМАТИ на обліку братські могили радянських воїнів. Вони в основному знаходяться на міських, або сільських цвинтарях, де громада цілком адекватно і нормально може доглядати ці об'єкти. Ну, тобто я не розумію для чого держава виділяє кошти, у нас є могили, у нас зараз скільки могил захисників наших з'являється, тобто згідно з чинним законодавством на облік їх ніхто не брав, але в нас є на обліку братські могили радянських воїнів, тобто це питання, яке теж треба дуже довго обмірковувати і дуже...серйозно устатковувати з нормативної точки зору. А...ми можемо звернутись до об'єктів національного значення так як воно є в реєстрі: Сковородинівка, комплекс Сковородинівка. Світовий масштаб? Абсолютно, тобто тут ну ми=ми абсолютно бачимо от специфіку: світовий масштаб – Сковорода, світовий масштаб – світовий масштаб, Шевченко, світовий масштаб – світовий масштаб. Пам'ятник Шевченка, хоча, знову ж таки, ми перейдемо до того, що хтось там скаже, що Шевченко там був установлений за радянської доби, і не важливо, що це постать Шевченка, але це от наслідки,

наслідки, тобто ми не будемо продовжувати. Комплекс будівель Харківського університету – перший комплекс, який пам'ятка національного значення, і знову ж таки, акцент на інтерпретації, хтось буде говорити, що це об'єкт імперської історії, оскільки ми знаємо історію Харківського університету, інша справа, коли це буде поставлений на розвитку освіти на теренах сучасної України...тобто, а, повертаючись до питання в цілому, враховуючи русифікацію, радянізацію, територіальну близькість до росії, тобто специфіка культурної спадщини, чи вигляд регіонального простору через призму пам'яток не тільки Харкова, але будь-якого українського регіону, полягає в, перш за все, в різноманітності, в видовій, архітектурній, мистецькій, історичній. Тобто, ми не можемо говорити, що в нас конкретно, в нас є видатні діячі, архітектори, мистецтвознавці, художники і так далі, і тому подібне, тобто ми ще приходимо до мультикультурності в тому числі, яка заключається в великому спадку, тобто культурна спадщина от як складова харківська, не важливо, київська, загальнонаціональна, вона формує міський простір, вона акцентує увагу на історичній пам'яті, і вона є в то-, ну, для харків'ян передусім, це поле для наукових досліджень.

00.45.46

І: Щодо різноманітності культурної спадщини про яку Ви сказали, мені здається, що це дуже важливо взагалі мультикультуралізм як така основа, так, або певна така риса...нашого міста – міста Харкова, от на Вашу думку, яке місце в культурному просторі Харкова посідає, посідають культури різних національних груп, культурних груп, і як Вам здається, чи дійсно, чи варто зберігати от таку різноманітність культурну, і чи насправду саме така різноманітність вона визначає неповторний образ міста Харкова ?

Р: ...Питання цікаве, складне для фахівців і культурної сфери в цілому, і загалом, але ми знаємо, і повинні не забувати те, що і Харківщина в

її...сучасних територіальних рамках, і Слобожанщина в цілому, частиною чого є Харківщина, є завжди і була мультикультурним регіоном...

00.46.51

І: ...Ярославе, я дякую Вам за цікаву розмову і бажаю успіхів Вам і Вашим колегам у Вашій роботі, я знаю, що зараз ця робота є дійсно у надскладних умовах...а, на все добре, до побачення !

Р: Дякую Вам за приємну розмову, до побачення, бережіть себе!